

Irena STOJKOVIĆ¹

Sanja DIMOSKI

Fadilj EMINOVIĆ

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

PROBLEMI U PONAŠANJU I NJIHOVI KORELATI U ADOLESCENCIJI: LONGITUDINALNA STUDIJA²

U radu su predstavljene nalazi longitudinalne studije u kojoj su problemi u ponašanju i njihovi korelati procenjavani longitudinalno u dva talasa sa vremenskim razmakom od godinu dana. Uzorak je obuhvatio 494 učenika petog, šestog i sedmog razreda osnovne škole u prvom talasu ispitivanja od kojih je u drugom talasu prikupljanja podataka učestvovalo 269. Rezultati su pokazali da sa uzrastom raste učestalost problema u ponašanju i da su ti problemi izraženiji kod dečaka nego kod devojčica. Statistički značajni korelati problema u ponašanju u aktuelnom trenutku su sukobi sa roditeljima, pritisak vršnjaka da se prihvate društveno neodobravani oblici ponašanja, negativan doživljaj škole i preterana kontrola od strane oca. Problemi u ponašanju predviđaju promene u doživljaju škole tokom vremena, a preterana kontrola od strane oca i pritisak vršnjaka predviđaju promene u izraženosti problema u ponašanju, što ukazuje da postoji obostran uticaj između problema u ponašanju i njihovih korelata.

---

1 stojkovic.irena@yahoo.com

2 Rad je realizovan u okviru projekta „Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psiho-socijalni i vaspitni status populacije R Srbije” pod brojem III 47015, a kao deo potprojekta „Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psiho-socijalni i vaspitni status populacije osoba sa posebnim potrebama R Srbije” koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj R Srbije – Ciklus naučnih projekata 2011-2014.

Ključne reči: *problemi u ponašanju, adolescenti, odnos roditeljske dece; škola, vršnjački odnosi*

UVOD

Adolescencija je razdoblje između detinjstva i zrelog doba u kome se odvija telesno i psihičko sazrevanje. Mada nema opšteg uzrasnog određenja inteligencije, često se adolescentnim označava period od oko jedanaest, do ranih dvadesetih godina (Steinberg, 1996).

U istraživanju psihosocijalnih problema tokom adolescentnog perioda, široko je prihvaćena podela na dve kategorije problema: eksternalizujuće i internalizujuće (Achenbach & Edelbrock, 1987). Internalizujućima se nazivaju emocionalni, kognitivni i telesni problemi kao što su depresivnost, anksioznost, sniženo samopoštovanje i poremećaji ishrane. Naziv „internalizujući” potiče od pretpostavke da su ovi problemi u većoj meri usmereni ka vlastitoj ličnosti, a manje ka socijalnom okruženju. Nasuprot ovome, eksternalizujući su oni problemi koji su usmereni ka spolja, odnosno vezani su za odnos osobe prema drugim osobama, društvenim institucijama i normama. U njih se ubrajaju agresivnost, delinkvencija, zloupotreba alkohola, duvana, droga i izraženi otpor prema društvenim očekivanjima.

Eksternalizujući problemi se u literaturi često nazivaju samo problemima u ponašanju što ćemo i mi prihvatiti u ovom radu. Korišćenje izraza problemi u ponašanju u skladu je sa Teorijom problema u ponašanju Džesora (Jessor) i saradnika, koju su Stejnberg i Moris procenili kao verovatno najuticajnijiu među teorijskim okvirima za objašnjenje neprilagođenosti tokom adolescencije (Steinberg & Morris, 2001). Prema toj teoriji, problemi u ponašanju se definišu kao „ponašanje koje odstupa od normi – i društvenih i zakonskih – šireg društva; to je ponašanje koje je socijalno neodobravano od institucija autoriteta i za koje postoji tendencija da pobudi neki oblik odgovora socijalne kontrole - bilo blagi prekor, socijalno odbacivanje ili čak hapšenje” (Donovan, 2005, str. 873). Problemi u ponašanju obuhvataju korišćenje alkohola, problematično pijenje, pušenje cigareta, korišćenje marihuane i drugih ilegalnih droga, opšte devijantno ponašanje (delinkventno ponašanje i druge postupke kršenja normi), rizičnu vožnju i prevremene seksualne odnose (Donovan, *ibid.*).

Postoje dva pristupa shvatanju problema u ponašanju, jedan je kategorijalni, a drugi dimenzionalni. Kategorijalni pristup je sadržan u psihijatrijskim klasifikacijama mentalnih oboljenja uopšte, pa i problema u ponašanju, i u okviru njih govori se o poremećajima ponašanja. U istraživanju problema u ponašanju u opštoj populaciji zastupljeniji je dimenzionalni pristup od kategorijalnog. Opsežni pregled istraživanja problema u ponašanju dece u kojima su zastupljena navedena dva pristupa pruža studija autorki Žunić-Pavlović i Kovačević-Lepojević (2011).

U opštoj populaciji ne postoji opšteprihvaćen stav prema tome koje oblike ponašanja i koji intenzitet njihovog ispoljavanja treba smatrati problemima u ponašanju. Takav je slučaj i u naučnim pristupima njihovom istraživanju na šta ukazuje MekKord (McCord, 1993). Pored nesaglasnosti u pogledu toga koji se oblici ponašanja smatraju problemima, u literaturi nije uspostavljeno jedinstveno stanovište u pogledu toga da li postoji sindrom problema u ponašanju, ili pojedine oblike problema u ponašanju treba posmatrati kao međusobno relativno nezavisne (Steinberg, 1996). U prilog prvog navedenog stanovišta govore nalazi o čestom udruženom javljanju različitih oblika problema u ponašanju (npr. Donovan & Jessor, 1985; Farrell, Danish & Howard, 1992). Sa druge strane, oni koji smatraju da nije opravdano probleme u ponašanju posmatrati kao sindrom (McCord, 1990), ukazuju da se problemi u ponašanju nekada ne ispoljavaju udruženo.

U skladu sa stanovištima o problemima u ponašanju kao sindromu, ili kao relativno nezavisnim pojedinim tipovima ponašanja, postoje i različiti pristupi traganju za faktorima koji povećavaju verovatnoću nastanka tih problema. Autori koji posmatraju pojedinačne probleme u ponašanju kao relativno nezavisne, tragaju za njihovim specifičnim faktorima. Nasuprot tome, autori koji posmatraju probleme u ponašanju kao izraz jedinstvene, opšte tendencije, nastoje da odgovore na pitanje kako dolazi do razvoja te tendencije.

Sažeto ćemo prikazati koji činioци doprinose razvoju tendencije ka problemima u ponašanju prema teoriji problema u ponašanju Džesora i saradnika (Donovan, 2005). Prema ovoj teoriji, mnoštvo činilaca udruženo deluje na razvoj sklonosti osobe ka problemima u ponašanju, bilo da predstavljaju podsticaje za ispoljavanje problema u

ponašanju ili kontrolu protiv njih. Činioci potiču iz jednog od sledeća tri sistema: ličnosti, opaženog okruženja i ponašanja.

Sistem ličnosti čine motivaciono-podsticajna struktura, struktura ličnih uverenja i lične kontrole. U motivaciono-podsticajnu strukturu ubrajaju se vrednovanja i očekivanja u vezi sa akademskim postignućem i nezavisnost i međusobni odnos tih vrednovanja i očekivanja. Struktura ličnih uverenja odnosi se na kognitivne kontrole protiv problema u ponašanju. Varijable u okviru ove strukture, kao što su socijalna kritičnost, otuđenost i samopoštovanje, uključuju uverenja o vlastitoj ličnosti, društvu i odnosu između vlastite ličnosti i društva. Struktura lične kontrole obuhvata varijable koje su kontrola protiv ponašanja koje odstupa od normi: stepen netolerisanja devijantnosti, religioznost i odnos između razloga za određena ponašanja i protiv određenih ponašanja.

U okviru sistema opaženog okruženja postoje dve strukture. Struktura udaljenog okruženja uključuje posrednije socijalne kontrole – opaženu podršku i strogost i verovatnoću sankcija za neodobravano ponašanje od strane roditelja i vršnjaka, kao i to da li je socijalno okruženje osobe više orijentisano ka roditeljima i porodici, ili ka drugovima i vršnjacima. Struktura bliskog okruženja uključuje opažene modele problema u ponašanju i odobravanje i održavanje problema u ponašanju od strane roditelja i vršnjaka.

Sistem ponašanja uključuje dve strukture: strukturu problema u ponašanju i strukturu konvencionalnog ponašanja. Probleme u ponašanju prema ovoj teoriji smo već naveli, a strukturu konvencionalnog ponašanja čine ponašanja koja su socijalno odobravana, očekivana, ozakonjena i institucionalizovana kao odgovarajuća za adolescente. U okviru ove strukture autori navode uključenost u formalizovane religijske i obrazovne aktivnosti.

Teorija socijalne kontrole (Gottfredson & Hirschi, 1990) takođe predstavlja značajan okvir za objašnjenje problema u ponašanju. Prema njoj, problemi u ponašanju proističu iz nedovoljne vezanosti osobe za institucije društva: porodicu, školu, radno mesto i sl. Iz te nedovoljne vezanosti proističe neprihvatanje normi koje te institucije propisuju.

Empirijska istraživanja pružaju potporu pretpostavkama teorije problema u ponašanju i teorije socijalne kontrole o činiocima koji doprinose sklonosti ka problemima u ponašanju. Brojne studije pokazu-

ju povezanost odnosa sa roditeljima i problema u ponašanju adolescenata. Pri tome, pokazuju se kao značajni emocionalni odnos i način uspostavljanja discipline. U pogledu emocionalnog odnosa, istraživanja pokazuju da su toplina, prihvatanje adolescenata i odgovaranje na njihove emocionalne potrebe od strane roditelja, u negativnoj korelaciji sa problemima u ponašanju adolescenata. Bars i sar. (Bares et al., 2011) izveštavaju da adolescenti koji u većoj meri opažaju roditeljski odnos prema njima kao pozitivan (topao, podržavajući i nehostilan), ispoljavaju manje delinkventnog i agresivnog ponašanja. Bosko i sar. (Bosco et al., 2003) pokazuju da je opaženo prihvatanje od strane roditelja povezano sa manje eksternalizujućih problema kod adolescenata oba pola, dok je kod mladića i doživljena emocionalna dostupnost majke u negativnoj korelaciji sa eksternalizujućim problemima. U longitudinalnim studijama je pokazano da je topao emocionalni odnos povezan sa smanjenjem problema u ponašanju tokom vremena. Fosco i sar. (Fosco et al., 2012) izveštavaju da doživljaj povezanosti adolescenata sa ocem (doživljaj bliskosti, poverenje u roditelje, oslanjanje na njihove savete i zadovoljstvo kada su zajedno) u šestom razredu predviđa opadanje stepena antisocijalnog ponašanja, korišćenja droga i druženja sa devijantnim vršnjacima do osmog razreda. Skaramela i sar. (Scaramella et al., 2002) su utvrdili da je nedostatak roditeljske topline i podrške (koje čine brižno i posvećeno roditeljstvo uz neke karakteristike uspostavljanja discipline o kojima ćemo kanije pisati) povezan sa delinkvencijom adolescenata tokom četvorogodišnjeg praćenja i to tako što doprinosi porastu ranijeg antisocijalnog ponašanja dece i stupanju u odnose sa vršnjacima devijantnog ponašanja. Značaj roditeljske topline za opadanje eksternalizujućih problema u ponašanju pokazali su i Dojl i Markievic u dvogodišnjoj longitudinalnoj studiji (Doyle & Markiewicz, 2005). Jedini izuzetak, prema našem saznanju, među studijama koje pokazuju negativnu korelaciju između pozitivnog emocionalnog odnosa sa roditeljima i problema u ponašanju, je nalaz da je podrška roditelja (toplina i responsivnost) u pozitivnoj korelaciji sa delinkventnim ponašanjem holandskih adolescenata marokanskog porekla (Wissink, Deković & Meijer, 2006). Autori studije smatraju da navedeni nalaz može da bude posledica supresije efekata usled uvođenja više varijabli u analizu.

Roditeljsko uspostavljanje discipline primenom grubosti - fizičkog kažnjavanja i verbalne agresivnosti, povezano je sa većim stepenom eksternalizujućih problema u ponašanju adolescenata (Bailey et al., 2009; Voydanoff, 2004; Wissink, Deković & Meijer, 2006). Visink i sar. su utvrdili da je negativan odnos roditelja i adolescenata, kojeg odlikuju sukobi i antagonizam, povezan sa većim stepenom delinkventnog i agresivnog ponašanja adolescenata (Wissink et al., *ibid.*). Takođe, istraživanje među adolescentima iz Kine je pokazalo da su sukobi sa roditeljima povezani sa većim stepenom problema u ponašanju adolescenata u školi, pušenjem i zloupotrebom droga (Shek, 1997). Psihološka kontrola, koja podrazumeva kočenje razvoja dečje nezavisnosti kroz podsticanje emocionalne zavisnosti od roditelja, takođe je povezana sa problemima u ponašanju adolescenata (Petit et al., 2001). U ranije pomenutoj studiji Skaramele i sar. (Scaramella et al., 2002), brižno i uključeno roditeljstvo koje je u negativnoj korelaciji sa delinkventnim ponašanjem adolescenata, odlikuje se, pored emocionalne topline i podrške, konzistentnom disciplinom i pozitivnim potkrepljivanjem, nasuprot neprijateljstvu i prisili, kao i visokim stepenom nadgledanja adolescenata od strane roditelja.

Druženje sa devijantnim vršnjacima je povezano sa istovremenim problemima i predviđa ih u budućnosti u ponašnju mladih (npr. Buehler, 2006; Graber et al., 2006; Wissink et al., 2006). Mehanizmi za koje se pretpostavlja da mogu objasniti ovu povezanost su: pozitivno potkrepljivanje, povećanje mogućnosti za devijantno ponašanje i obučavanje devijantnosti (Gifford-Smith et al., 2005). Obučavanje devijantnosti podrazumeva razgovor o devijantnim ponašanjima, uvežbavanje i pozitivnu socijalnu procenu takvih ponašanja (Snyder et al., 2008). Pokazano je da je pušenje mladih povezano sa odobravanjem pušenja od strane prijatelja, kao i roditelja (Li, Mao & Stanton, 2010). Pritisak vršnjaka na adolescente da usvoje problematična ponašanja povezan je sa porastom izraženosti problema u ponašanju tokom adolescencije (Lahey et al., 2008).

Posvećenost školi i obrazovnim postignućima povezana je sa nižim stepenom problema u ponašanju. Popović-Ćitić (2012) nalazi da adolescenti koji su više vezani za školu u manjem stepenu ispoljavaju nasilno ponašanje prema vršnjacima. Maretić i Sindik (2013) pokazuju da je fizička agresivnost povezana sa slabijim kvalitetom interakcije

sa drugim ljudima i slabijim školskim uspehom dece. Hiršfild i Gasper (Hirschfield & Gasper, 2011) su pokazali da ponašajna i emocionalna posvećenost školi predviđaju opadanje, a kognitivna posvećenost porast delinkventnog ponašanja tokom vremena, dok problemi u ponašanju predviđaju opadanje kognitivne posvećenosti školi. Metaanalitička studija Najake i sar. (Najaka, Gottfredson & Wilson, 2001) pokazuje da su pozitivne promene u vezanosti za školu i posvećenosti školi, kao posledica preventivnih intervencija, praćene smanjenjem problema u ponašanju učenika. Prema teoriji socijalne kontrole (Gottfredson & Hirschi, 1990) problemi u ponašanju proističu iz nedovoljne vezanosti osobe za institucije društva: porodicu, školu, radno mesto i sl. Iz te nedovoljne vezanosti proističe neprihvatanje normi koje te instucije propisuju.

Depresivni simptomi (bezzvoljnost, tuga, nedostatak energije, samoobezvređivanje, doživljaj beznadežnosti), upravo kao i problemi u ponašanju, pokazuju porast u periodu adolescencije u odnosu na period detinjstva (Angold et al., 2002). Više studija pokazuje pozitivnu korelaciju depresivnosti i problema u ponašanju adolescenata (npr. Angold et al., 1999; Reinke et al., 2012).

CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj našeg istraživanja bio je da ispitamo povezanost problema u ponašanju i nekih varijabli odnosa sa socijalnim okruženjem i ličnosti u ranoj adolescenciji, koja traje od 11 do 14 godina (Steinberg, 1996). Pri tome, nastojali smo da se približimo odgovoru na pitanje o smeru povezanosti između problema u ponašanju i njihovih korelata, usled čega smo primenili longitudinalni nacrt sa dva talasa merenja, sa vremenskim razmakom od godinu dana. Dosadašnja longitudinalna istraživanja ukazuju da je uticaj između problema u ponašanju i njihovih korelata dvosmeran. Scaramela i sar. (Scaramella et al., 2002) pokazuju da je roditeljski odnos povezan sa promenama u delinkventnom ponašanju adolescenata tokom vremena, ali i obrnuto, da delinkventno ponašanje predviđa promene u roditeljskom odnosu. Kako smo naveli, studija Hiršfilda i Gaspera (Hirschfield & Gasper, 2011) ukazuje da delinkvencija i posvećenost školi doprinose jedno drugom.

Osnovu za odabir korelata problema u ponašanju u našoj studiji predstavljali su teorija problema u ponašanju Džesora i saradnika (Jessor, Donovan & Costa, 1991) i prikazani nalazi empirijskih studija. Ispitali smo sledeće korelate problema u ponašanju adolescenata: dimenzije odnosa sa roditeljima – doživljaj bliskosti, preterane kontrole i sukoba sa roditeljima, pritisak vršnjačke grupe ka usvajanju ponašanja koja su društveno neodobrena, doživljaj škole i depresivnost. Depresivnost se može posmatrati kao deo sistema ličnosti, a drugi ispitivani korelati kao deo sistema opaženog okruženja u skladu sa teorijom problema u ponašanju.

Pretpostavili smo da će izraženost problema u ponašanju adolescenata biti u negativnoj korelaciji sa opaženom bliskošću sa roditeljima i u pozitivnoj korelaciji sa sukobima i preteranom kontrolom od strane roditelja, kao i da će problemi u ponašanju biti u negativnoj korelaciji sa pozitivnim doživljajem škole. Navedeno smo pretpostavljali na osnovu teorije problema u ponašanju koja ukazuje da su pozitivni porodični odnosi i vrednovanje obrazovnih ciljeva faktori koji smanjuju verovatnoću problema u ponašanju, kao i na osnovu teorije socijalne kontrole prema kojoj vezanost za institucije smanjuje verovatnoću ponašanja koje odstupa o društvenih normi.

Pretpostavili smo da će pritisak vršnjačke grupe da se usvoje društveno neodobrena ponašanja biti u pozitivnoj korelaciji sa problemima u ponašanju na osnovu postavke teorije problema u ponašanju da vršnjačka grupa podržavanjem devijantnih oblika ponašanja i pružanjem modela doprinosi njihovom usvajanju.

Pretpostavili smo da će problemi u ponašanju biti u pozitivnoj korelaciji sa depresivnošću, na osnovu rezultata ranijih studija i na osnovu pretpostavke MekKorda (McCord, 1993) da problemi u ponašanju mogu biti način prevladavanja depresije, a sa druge strane, depresivnost može biti reakcija osobe na neodobravanje na koje nailazi u okruženju usled ispoljavanja problema u ponašanju.

Pretpostavili smo da je smer uticaja između problema u ponašanju i njihovih korelata obostran, odnosno da korelati procenjeni u prvom talasu predviđaju promene u problemima u ponašanju tokom vremena, kao i da problemi ponašanja procenjeni u prvom talasu predviđaju promene u njihovim korelatima tokom vremena, u skladu sa rezultatima prethodnih longitudinalnih studija koje smo naveli.

METOD RADA

Uzorak

Prvim talasom istraživanja je obuhvaćeno 494 učenika (dečaka 251 i devojčica 243) petog, šestog i sedmog razreda iz dve osnovne škole koje se nalaze u centralnim opštinama Beograda. Opseg uzrasta ispitanika se kretao od 10,5 do 13,5 godina ($AS=12,35$, $SD=0,78$). Iz početnog uzorka, u drugom talasu ispitivanja, nakon godinu dana, učestvovalo je 269 učenika (dečaka 131 i devojčica 138) što čini 54,45% početnog uzorka. Može se videti da je došlo do znatnog osipanja ispitanika između dva ispitivanja, što je većinom bilo uzrokovano velikim odsustvovanjem iz škole u danima ispitivanja. Uzorci iz prvog i drugog ispitivanja se ne razlikuju statistički značajno u pogledu polne strukture i školskog uspeha. Pokazalo se, međutim, primenom t-testa, da je poduzorak ispitanika iz prvog talasa ispitivanja, koji nije učestvovao u drugom ispitivanju, iskazivao u proseku statistički značajno veću učestalost problema u ponašanju ($AS=0,52$) od poduzorka ispitanika koji su učestvovali u oba talasa ispitivanja ($AS=0,39$), $t=2,94$, $p<0,05$. Ovo treba imati u vidu prilikom razmatranja podataka o promeni učestalosti problema u ponašanju sa uzrastom.

Procedura ispitivanja

Podaci su prikupljeni u dva talasa ispitivanja sa vremenskim razmakom od godinu dana. Pre oba ispitivanja, dobili smo saglasnost od uprava škola i roditelja ispitanika. Uпитnici su zadavani grupno, u školskim prostorijama. Ispitanike smo prethodno upoznali sa svrhom ispitivanja i da je njihovo učestvovanje dobrovoljno i da će uvid u pojedinačne podatke koje iznesu o sebi imati samo istraživači, što je bilo značajno jer istraživanje nije bilo anonimno zbog longitudinalnog pristupa. Svi učenici kojima smo se obratili da učestvuju u istraživanju su to prihvatili.

Instrumenti

Problemi u ponašanju su procenjeni prilagođenom verzijom skale autora Viliijamsa i Danlopa (Williams & Dunlop, 1999). Prilagođena verzija skale sastoji se od 20 stavki namenjenih proceni sledeća četiri oblika problema u ponašanju: opoziciono ponašanje u školi (izbacivanje sa časa zbog učinjenog prestupa, svađa sa nastavnikom, psovanje nastavnika, slanje kod direktora škole zbog učinjenog prestupa, varanje na pismenom/kontrolnom zadatku); prikriveno antisocijalno ponašanje (krađa od članova porodice, bežanje iz škole, vožnja javnim prevozom bez plaćanja karte, bacanje đubreta na nedozvoljenim mestima, ispisivanje-slikanje grafita, bežanje od kuće, izlaženje bez roditeljske dozvole, nedozvoljen ulazak u tuđi posed); statusni prestupi (pušenje cele cigarete, pijanstvo, pijenje alkoholnih pića u restoranu-kafiću, gledanje filmova za punoletne osobe); i otvorena agresija (učestvovanje u tuči, ismevanje ili nasilje prema drugim osobama, mučenje ili povređivanje životinje). Iz originalne verzije skale izostavili smo deset stavki koje se odnose na vršenje krivičnih dela jer su krivična dela retka u ranoj adolescenciji u kojoj su se nalazile osobe iz našeg uzorka. Pored toga, nismo koristili stavku koja pripada oblasti opozicionog ponašanja u školi, a odnosi se na privremeno ili trajno udaljavanje iz škole, jer se to ne primenjuje u osnovnim školama u našoj zemlji. Za svaku stavku ispitanici daju izveštaje o učestalosti tokom poslednjih godinu dana birajući jedan od ponuđenih odgovora: nikad (0), jednom (1), 2-4 puta (2), 5-9 puta (3), 10 i više puta (4). Skor problema u ponašanju se dobija zbrajanjem vrednosti za sve stavke i podelom brojem stavki. Veći skor označava veću učestalost problema u ponašanju. Pouzdanost skale izražena Kronbahovim α koeficijentom dobijena na našem uzorku iznosila je 0.88 u prvom ispitivanju i 0,89 u drugom ispitivanju.

*Skale bliskosti sa roditeljima i opažene preterane kontrole od strane roditelja su deo instrumeta koji meri različite aspekte interakcije između roditelja i dece, koji su konstruisali Opačić i Kos (Opačić, 1995; Opačić & Kos, 1987). Bliskost se odnosi na poverenje i razumevanje od strane roditelja (npr. Sa mojom majkom mogu da razgovaram o različitim stvarima), a preterana kontrola na preterano usmeravanje i ograničavanje (npr. *Otac mi daje premalo slobode za moje godine*). Skale su Likertovog tipa i za svaku stavku ispitanici procenjuju koliko ona odgovara opisu njihovog odnosa posebno za majku i za oca opredeljujući se za*

jedan od odgovora na petostepenoj skali (1 – uopšte ne, 2 – uglavnom ne, 3 – ni da ni ne, 4 – uglavnom da, 5 – potpuno da). Veći skorovi na skalama znače veće stepene bliskosti odnosno preterane kontrole. Pouzdanost skala bliskosti i preterane kontrole u našem istraživanju izražena Kronbahovim alfa koeficijentom je bila visoka u oba talasa ispitivanja, kretala se između 0,89 i 0,92.

Sukobi sa roditeljima su mereni tako što su ispitanici procenjivali intenzitet svojih rasprava sa roditeljima koje su se mogle desiti tokom poslednje dve nedelje, a u vezi su sa šest različitih oblasti (npr. rađenje domaćeg zadatka, način oblačenja). Skala je skraćena verzija instrumenta iz istraživanja Stejnberga (Steinberg, 1987). Za svaku od stavki postavlja se pitanje da li se rasprava desila u toj oblasti i ako jeste, ispitanik procenjuje intenzitet birajući jedan od odgovora na petostepenoj skali (od 1 – rasprava je bila veoma mirna do 5 – rasprava je bila veoma ljutita). Veća vrednost zbirnog skora znači veći intenzitet sukoba sa roditeljima. Kronbahov alfa koeficijent je pokazao pouzdanost 0,70 u prvom i 0,73 u drugom talasu.

Pritisak vršnjačke grupe ka usvajanju društveno neodobrenog ponašanja procenjen je skalom Likertovog tipa, sastavljenom za potrebe ovog istraživanja, koju čine četiri pitanja o tome koliko vršnjaci utiču na osobu da puši, pije alkohol, čini ono što ne odobravaju roditelji i nastavnici. Na pitanja: „Koliko te drugovi navode da...”, ispitanici su birali odgovor na četvorostepenoj skali (1 – nimalo, 2 – malo, 3 – dosta, 4 – mnogo). Veći skorovi znače veći pritisak vršnjaka. Pouzdanost skale izražena Kronbahovim alfa koeficijentom bila je 0,64 u prvom i 0,63 u drugom talasu.

Doživljaj škole je procenjivan takođe skalom koja je sastavljena za potrebe ovog istraživanja, a čini je 7 stavki koje se odnose na emotivni odnos prema školi (npr. Koliko često si srećna jer si u školi?), posvećenost učenju (npr. Koliko često ti je školsko gradivo interesantno?) i odnos sa nastavnicima (npr. Koliko često te nastavnici pohvale?) Za svaku stavku ispitanici biraju jedan od sledećih odgovora: 1 – nikad, 2 – retko, 3 – ponekad, 4 – često, 5 – uvek. Veći zbirni skor znači pozitivniji doživljaj škole. Kronbahov alfa koeficijent skale je iznosio 0.72 u prvom i 0.75 u drugom talasu.

Inventar depresivnog raspoloženja je preuzet iz studije Kendela i Dejvisa (Kandel & Davies, 1982). Sadrži šest stavki koje se odnose na

pojedine emocionalne, saznajne i fiziološke simptome depresivnosti, za koje ispitanici procenjuju koliko su bili izraženi kod njih u poslednjih 15 dana. Pouzdanost instrumenta utvrđena u našem istraživanju izražena Koronbahovim alfa koeficijentom bila je 0,76 u prvom i 0,77 u drugom talasu.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Problemi u ponašanju: promene tokom vremena i povezanost sa polnom pripadnošću

Da bismo ispitali promene u problemima u ponašanju tokom vremena i da li postoje razlike u problemima u ponašanju između devojčica i dečaka, primenili smo mešovitu između i unutar subjekata univarijantnu analizu varijanse sa dva faktora: vreme (prvi i drugi talas ispitivanja) i pol (muški i ženski) i problemima u ponašanju kao zavisnom varijablom. Aritmetičke sredine i standardne devijacije problema ponašanja dobijene za dečake i devojčice u dva talasa ispitivanja prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1 – Aritmetičke sredine i standardne devijacije problema u ponašanju

Vreme		N	AS	SD
Prvi talas	Dečaci	116	0,52	0,54
	Devojčice	131	0,26	0,29
Drugi talas	Dečaci	116	0,67	0,61
	Devojčice	131	0,48	0,42

Nije utvrđena statistički značajna interakcija između faktora vremena i pola, Vilksova lambda ($Wilks' \lambda$)=0,99, $F(1,245)=1,96$, $p=0,16$.

Glavni efekat vremena ispitivanja je statistički značajan, Vilksova $\lambda=0,81$, $F(1,245)=58,70$, $p<0,001$. Vrednost kvadriranog parcijalnog η iznosi 0,93 što ukazuje da je efekat vremena na promene u problemima u ponašanju veliki. Pregledom aritmetičkih sredina u Tabeli 1 može se videti da je u periodu od godinu dana došlo do porasta u problemima u ponašanju među devojčicama i dečacima.

Glavni efekat pola na probleme u ponašanju je takođe statistički značajan, $F(1,245)=16,453$, $p<0,001$. Vrednost parcijalnog kvadrira-

nog η je 0,06 što ukazuje na umereni efekat pola na probleme u ponašanju. Kako pokazuju vrednosti u Tabeli 1, u oba talasa ispitivanja, dečaci izveštavaju o učestalijem ispoljavanju problema u ponašanju od devojčica.

Prediktori problema u ponašanju u istom vremenskom periodu i nakon godinu dana

Da bismo utvrdili koji su statistički značajni korelati problema u ponašanju u istom vremenskom periodu i koji značajno predviđaju probleme u ponašanju godinu dana kasnije, primenili smo regresionu analizu, sa problemima u ponašanju kao zavisnom varijablom. Izvršili smo tri regresione analize: predviđanje problema u ponašanju u talasu 1 (T1) na osnovu korelata procenjenih u T1; predviđanje problema u ponašanju u talasu 2 (T2) na osnovu korelata procenjenih u T2; predviđanje problema u ponašanju u T2 na osnovu korelata procenjenih u T1. Rezultati regresione analize za predviđanje problema u ponašanju u T1 na osnovu korelata procenjenih u T1 prikazani su u Tabeli 2.

Tabela 2 – Rezultati regresione analize za predviđanje problema u ponašanju u T1 na osnovu korelata procenjenih u T1

Prediktori	B	Standardna greška B	Beta
Bliskost majka	-0,08	0,04	-0,11
Kontrola majka	-0,04	0,05	-0,07
Bliskost otac	0,01	0,03	0,02
Kontrola otac	-0,01	0,04	-0,01
Sukobi sa roditeljima	0,32	0,07	0,27***
Pritisak vršnjaka	0,58	0,11	0,30***
Doživljaj škole	-0,35	0,06	-0,35***
Depresivnost	-0,02	0,01	-0,09
			R ² =0,47

Legenda: ***p<0,001

Pregledom Tabele 2 možemo da vidimo da su statistički značajni prediktori problema u ponašanju u T1 sukobi sa roditeljima, pritisak vršnjaka i doživljaj škole procenjeni u T1. Model ukupno objašnjava 45% varijanse problema u ponašanju. Problemi u ponašanju povezani

su sa sukobima sa roditeljima, sa pritiskom vršnjaka da se prihvate problematična ponašanja i sa negativnim doživljajem škole.

U Tabeli 3 prikazani su rezultati regresione analize za predviđanje problema u ponašanju u T2 na osnovu korelata procenjenih u T2.

Tabela 3 – Rezultati regresione analize za predviđanje problema u ponašanju u T2 na osnovu korelata procenjenih u T2

Prediktori	B	Standardna greška B	Beta
Bliskost majka	-0,01	0,06	-0,01
Kontrola majka	-0,08	0,04	-0,15
Bliskost otac	-0,02	0,04	-0,03
Kontrola otac	0,15	0,04	0,26**
Sukobi sa roditeljima	0,24	0,09	0,18**
Pritisak vršnjaka	0,54	0,13	0,27**
Doživljaj škole	-0,50	0,08	-0,38***
Depresivnost	-0,05	0,07	-0,04
			R ² =0,29

Legenda: ** p<0,01; *** p<0,001

Pregledom vrednosti u Tabeli 3 možemo da vidimo da su značajni prediktori problema u ponašanju u T2 kontrola od strane oca, sukobi sa roditeljima, pritisak vršnjaka i doživljaj škole procenjeni u T2. Ukupno, model objašnjava 29% varijanse problema u ponašanju. Adolescenti koji izveštavaju o više problema u ponašanju izveštavaju o većem stepenu kontrole od strane oca, o više sukoba sa roditeljima, o većem pritisku vršnjaka da usvoje probleme u ponašanju i o negativnijem doživljaju škole.

Da bismo ispitali da li korelati procenjeni u T1 predviđaju probleme u ponašanju u T2 primenili smo postupnu regresionu analizu. U prvom koraku su prediktori problema u ponašanju bili korelati procenjeni u T1, a u drugom koraku smo pored tih korelata uveli i probleme u ponašanju u T1 da bismo videli da li korelati doprinose problemima u ponašanju što bi govorilo u prilog pretpostavci da određeni korelati dovode do porasta problema u ponašanju tokom vremena. Rezultati regresione analize za predviđanje problema u ponašanju u T2 na osnovu korelata u T1 prikazani su u Tabeli 4.

Tabela 4 – Rezultati regresione analize za predviđanje problema u ponašanju u T2 na osnovu korelata procenjenih u T1

Prediktori	B	Standardna greška B	Beta
Prvi korak			
Bliskost majka	-0,12	0,06	-0,15*
Kontrola majka	-0,08	0,06	-0,12
Bliskost otac	0,01	0,04	0,02
Kontrola otac	0,11	0,05	0,17*
Sukobi sa roditeljima	0,38	0,10	0,27***
Pritisak vršnjaka	0,71	0,15	0,33***
Doživljaj škole	-0,12	0,09	-0,10
Depresivnost	-0,03	0,01	-0,16*
			R ² =0,30
Drugi korak			
Bliskost majka	-0,06	0,05	-0,08
Kontrola majka	-0,06	0,05	-0,08
Bliskost otac	0,01	0,03	0,01
Kontrola otac	0,11	0,04	0,17*
Sukobi sa roditeljima	0,12	0,08	0,09
Pritisak vršnjaka	0,27	0,12	0,12*
Doživljaj škole	0,14	0,07	0,13
Depresivnost	-0,02	0,01	-0,09
Problemi u ponašanju u T1	0,77	0,07	0,68***
			R ² =0,56

Legenda: * p<0,05; *** p<0,001

Podaci u Tabeli 4 pokazuju da su statistički značajni prediktori problema u ponašanju u T2 bliskost sa majkom, kontrola od strane oca, sukobi sa roditeljima, pritisak od strane vršnjaka i depresivnost procenjeni u T1. Kada se kontroliše nivo problema u ponašanju u T1, kao značajni prediktori porasta u problemima u ponašanju tokom vremena pokazuju se kontrola od strane oca, i pritisak vršnjaka procenjeni u T1. Ispitanici koji u T2 izveštavaju o većoj učestalosti problema u ponašanju u T1 su izveštavali o većoj preteranoj kontroli od strane oca i o većem pritisku vršnjaka da usvoje društveno neodobravana ponašanja.

Problemi u ponašanju kao prediktori korelata godinu dana kasnije

Da bismo istražili da li problemi u ponašanju u T1 predviđaju promene u korelatima tokom vremena (od T1 do T2) izračunali smo parcijalne korelacije između problema u ponašanju u T1 i svakog od pojedinih korelata u T2, pri čemu smo kontrolisali nivo tog korelata u T1 (vrednosti koeficijenata parcijalne linearne korelacije prikazani su u Tabeli 5).

Tabela 5 – Parcijalna korelacija između problema u ponašanju u T1 i korelata u T2 uz kontrolu nivoa korelata u T1

Korelat	Koeficijent parcijalne korelacije
Bliskost majka	0,08
Kontrola majka	0,01
Bliskost otac	-0,03
Kontrola otac	0,09
Sukobi sa roditeljima	-0,03
Pritisak vršnjaka	0,06
Doživljaj škole	-0,21*
Depresivnost	-0,11

Legenda: * $p < 0,05$

Kada se kontroliše nivo pojedinih korelata u T1, pokazuje se da su problemi u ponašanju u T1 u negativnoj korelaciji sa doživljajem škole u T2. Ta korelacija je statistički značajna na nivou .05, dok sa ostalim korelatima u T2 problemi u ponašanju procenjeni u T1 nisu u statistički značajnoj korelaciji, kada se kontroliše početni nivo tih korelata u T2 (Tabela 5).

DISKUSIJA

Cilj ovog rada je bio da istražimo probleme u ponašanju i njihove korelate u adolescenciji. Primenili smo longitudinalni postupak u dva talasa ispitivanja sa vremenskim razmakom od godinu dana. Osipanje ispitanika u istraživanju je bilo znatno (u drugom ispitivanju učestvovalo je 54,45% početnog uzorka). Iz uzorka su u većoj meri izgubljeni ispitanici sa izraženijim problemima u ponašanju. Prema Kordrej i Polk (Cordray & Polk, 1983), osipanje može da ugrozi univarijantne

procene, dok obično ne ugrožava procene odnosa između varijabli. Dakle, osipanje treba imati u vidu pri proceni promene učestalosti problema u ponašanju sa uzrastom.

Jedan od problema koji smo želeli da istražimo bio je da li dolazi do porasta problema u ponašanju u adolescenciji. U skladu sa rezultatima ranijih studija o porastu problema u ponašanju tokom ovog životnog perioda (Montada, 2002), naši podaci pokazuju da je među adolescentima koji su u prvom talasu prikupljanja podataka pohađali peti, šesti ili sedmi razred osnovne škole, tokom narednih godinu dana porasla učestalost problema u ponašanju. S obzirom na pomenu to osipanje ispitanika sa izraženijim problemima u ponašanju, pretpostavljamo da bi razlike između dva talasa ispitivanja u učestalosti problema u ponašanju bile i veće, da nije bilo takvog osipanja.

Razmotrićemo kojim činiocima može da se objasni porast problema u ponašanju u adolescenciji. Najpre, problemi u ponašanju mogu da budu izraz bunta adolescenata prema autoritetima, a koji je uslovljen napredovanjem u sposobnosti apstraktnog mišljenja u adolescenciji, što dovodi do kritičnosti adolescenata prema stavovima i očekivanjima koje propisuju stariji članovi socijalnog okruženja (Inhelder i Pijaže, 1978) i pokušaju da se tim očekivanjima suprotstavi.

Prema pretpostavci koju iznosi Mofitova (Moffitt, 1993) problemi u ponašanju u adolescenciji, koji su prolaznog karaktera, mogu da budu izraz težnje mladih osoba da premoste jaz između dostignute fizičke zrelosti i još nedostignutog priznanja njihovog statusa odraslih osoba od strane društva. Prve vidljive telesne promene koje se ispoljavaju u pubertetu kod devojčica nastupaju u proseku u uzrastu od deset i po godina, a kod dečaka na uzrastu od jedanaest do jedanaest i po godina (Brooks-Gunn & Reiter, 1990). S obzirom da su naši ispitanici u drugom talasu ispitivanja bili uzrasta između dvanaest i četrnaest godina možemo da pretpostavimo da je kod znatnog broja njih pubertetski razvoj uznapredovao, pa i iznesena pretpostavka Mofitove može da objasni porast problema u ponašanju koji smo utvrdili.

Pokazalo se u našem istraživanju da su problemi u ponašanju učestaliji kod dečaka nego kod devojčica, što je u skladu sa ranijim studijama (npr. Elliott, Huizinga & Menard, 1989; Wetzels et al., 2001). Jedan od činilaca koji verovatno doprinose polnim razlikama u problemima u ponašanju je fizička agresivnost koja je izraženija među pripadni-

cima muškog pola u različitim kulturama (McCord, 1993), a koja je sastavni deo nekih oblika problema u ponašanju. Druga objašnjenja, koja navodi Montada (Montada, 2002) kada razmatra polne razlike u učestalosti delinkventnog ponašanja, oslanjaju se na već predstavljenu teoriju Mofitove da problemi u ponašanju predstavljaju pokušaj da se postigne prividan status odrasle osobe jer nemaju priznanje odraslosti od strane okruženja. Montada dalje razvija pretpostavku da razvoj pozitivnog identiteta može da bude zaštita mladim osobama od problema u ponašanju jer kroz pozitivni identitet oni zadovoljavaju potrebu za priznanjem od strane društva. Dalje, prema Montadi, devojke u adolescenciji imaju više prilika od mladića da razviju pozitivni identitet i socijalno priznanje na osnovu sledećih činilaca: one su u proseku uspešnije u školovanju; pred njih se postavljaju veća očekivanja u pogledu odgovornosti prema porodici nego pred mladiće, što može da dovede do većeg porodičnog priznanja devojka nego mladićima; socijalno tolerantno ponašanje važi za ženski ideal i one na osnovu takvog ponašanja zadobijaju priznanje; i, u zapadnoj kulturi ideal ženske lepote je mladalački izgled usled čega devojke manje teže statusu odraslih osoba.

U ovom istraživanju smo nastojali i da odgovorimo na pitanje koji su korelati problema u ponašanju tokom adolescencije. Rezultati su pokazali da sukobi sa roditeljima, pritisak vršnjaka da se usvoje ponašanja koja su društveno neodobravana i manje pozitivan doživljaj škole predviđaju aktuelne probleme u ponašanju u oba talasa ispitivanja, a da i preterana kontrola od strane oca predviđa aktuelne probleme u ponašanju, mada samo u drugom talasu ispitivanja. Korelati koji predviđaju probleme u ponašanju godinu dana kasnije su manja bliskost sa majkom, veća preterana kontrola od strane oca, veći stepen sukoba sa roditeljima, pritisak vršnjaka da se usvoje društveno neodobravana ponašanja i manji stepen depresivnosti.

Utvrđena povezanost problema u ponašanju i sukoba sa roditeljima u skladu je sa rezultatima ranijih studija (Shek, 1997; Wissink et al., 2006). Nalaz o povezanosti preterane očeve kontrole i problema u ponašanju je u skladu je sa nalazom Petita i sar. (Petit et al., 2001) da je psihološka kontrola od starne roditelja povezana sa izraženijim delinkventnim ponašanjem adolescenata. Konstrukt psihološke kontrole podrazumeva sputavanje dečje autonomije primenom postupaka

kao što su podsticanje osećanja krivice i uslovljavanje ljubavi (Petit et al., *ibid.*). Skala preterane kontrole korišćena u našem istraživanju ne pruža procenu načina ograničenja autonomije, već samo opažanja ispitanika da im roditelj ograničava autonomiju. Možemo da zaključimo da sputavanje autonomije samo po sebi, bez obzira na načine kojima se postiže, jeste povezano sa problemima u ponašanju adolescenata. Porast autonomije je, uz očuvanu emocionalnu bliskost sa roditeljima, poželjan tok razvoja adolescenata (Steinberg, 1996). Naši i nalazi Petita i sar. ukazuju da, kada roditelji težnju ka autonomiji sputavaju, odgovor adolescenata može da bude porast problema u ponašanju.

Nalaz da je bliskost sa majkom povezana sa nižim stepenom problema u ponašanju godinu dana kasnije, u skladu je sa ranijim nalazima da su topli emocionalni odnosi, prihvatanje i razumevanje roditelja povezani sa manje problema u ponašanju adolescenata (Bares et al. 2011; Bosco et al., 2003; Doyle & Markiewicz, 2005; Scaramella et al., 2002). Takođe, pozitivniji odnos prema školi povezan je sa manje problema u ponašanju adolescenata, u skladu sa rezultatima ranijih studija (Najaka i sar., 2001, Popović-Čitić, 2012). Zajedno, dobijeni nalazi o povezanosti problema u ponašanju sa odnosom sa roditeljima i prema školi ukazuju da su neodgovarajući odnosi sa institucijama društva praćeni manjim prihvatanjem društvenih vrednosti i normi od strane adolescenata.

Nalaz o pozitivnoj povezanosti problema u ponašanju i pritiska vršnjačke grupe u skladu je sa nalazima drugih studija (npr. Lahey et al. 2008) i u skladu sa teorijom problema u ponašanju koja, kako smo naveli, ističe značaj očekivanja i odobravanja vršnjaka za usvajanje problema u ponašanju.

Zanimljiv je nalaz da manji stepen depresivnosti predviđa veći stepen problema u ponašanju godinu dana kasnije. Suprotno ovome, ranije studije pokazuju da su problemi u ponašanju u pozitivnoj korelaciji sa depresivnošću (Angold et al., 1999; Reinke, et al., 2012). Moćne objašnjenje našeg nalaza je da se adolescenti koji su depresivniji u većoj meri povlače od interakcije sa vršnjačkom grupom i stoga imaju manje prilika da usvoje probleme u ponašanju pod uticajem vršnjačke grupe, što je jedan od činilaca koji doprinose nastanku problema u ponašanju (Buehler, 2006; Graber et al., 2006; Wissink et al., 2006).

Longitudinalni nacrt istraživanja nam je omogućio da istražimo odnos između problema u ponašanju i njihovih korelata tokom vremena. Ovakva strategija nas približava mogućnosti da odgovorimo na pitanje o smeru njihove povezanosti. Dobijeni rezultati govore u prilog tome da preterana kontrola od strane oca i pritisak vršnjaka doprinose porastu problema u ponašanju, a da problemi u ponašanju doprinose tokom vremena negativnijem doživljaju škole. U ovom istraživanju se nismo približili odgovoru na pitanje o smeru uticaja između problema u ponašanju i njihovih drugih korelata, što treba da omoguće dalja, dugotrajnija longitudinalna praćenja.

ZAKLJUČAK

Neadekvatni odnosi između roditelja i adolescenata, pritisak vršnjaka i negativan doživljaj škole, povezani su sa problemima u ponašanju adolescenata. Pri tome, dobijeni nalazi ukazuju da postoji uticaj u oba smera između problema u ponašanju i njihovih korelata, na šta upućuju i nalazi drugih longitudinalnih studija (npr. Hirschfield & Gasper, 2011; Scaramella et al., 2002).

Osnovna manjkavost ovog istraživanja je što nismo načinili razgraničenje između nivoa problema u ponašanju u pogledu njihove težine i ozbiljnosti, što je bilo određeno primenjenim instrumentom za njihovu procenu, kao i činjenicom da u literaturi ne postoji jedinstven stav o tome koji intenzitet problema u ponašanju se smatra teškim. Navedeno razgraničenje i istraživanje korelata problema u ponašanju u zavisnosti od njihove težine može da bude predmet budućih istraživanja.

LITERATURA

1. Achenbach, T., Edelbrock, C. (1987). *The manual for the youth self-report and profile*. Burlington: University of Vermont.
2. Angold, A., Costello, E. J., Erkanli, A. (1999). Comorbidity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 57-87.
3. Angold, A., Erkanli, A., Silberg, J., Eaves, L., Costello, E. J. (2002). Depression scale scores in 8-17-year-olds: effects of age and gender. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 1052-1063.

4. Bailey, J. A., Hill, K. G., Oesterle, S., Hawkins, D. (2009). Parenting practices and problem behavior across three generations: Monitoring, harsh discipline, and drug use in the intergenerational transmission of externalizing behavior. *Developmental Psychology*, 45(5), 1214-1226.
5. Bares, C. B., Andrade, F., Delva, J., Grogan-Kaylor, A. (2011). Personality and parenting processes associated with problem behaviors: A study of adolescents in Santiago, Chile. *Social Work Research*, 35(4), 227-240.
6. Bosco, G. L., Renk, K., Dinger, T. M., Epstein, M. K., Phares, V. (2003). The connections between adolescents' perceptions of parents, parental psychological symptoms, and adolescent functioning. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24(2), 179-200.
7. Brooks-Gunn, J., Reiter O. E. (1990). The role of pubertal processes. In S. Feldman & G. Elliott (Eds.), *At the Threshold* (pp. 15-53). Cambridge: Harvard University Press.
8. Buehler, C. (2006). Parents and peers in relation to early adolescent problem behavior. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 109-124.
9. Cordray, S., Polk, K. (1983). The implications of respondents loss in panel studies of deviant behavior. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 20(2), 214-242.
10. Donovan, J. E. (2005). Problem behavior theory. In C. B. Fisher & R. M. Lerner (Eds.) *Encyclopedia of Applied Developmental Science* (Vol. 2) (pp. 872-877). Thousand Oaks, California: Sage.
11. Donovan, J. E., Jessor, R. (1985). The structure of problem behavior in adolescence and young adulthood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, 890-904.
12. Doyle, A., Markiewicz, D. (2005). Parenting, marital conflict and adjustment from early- to mid-adolescence: Mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, 34(2), 97-110.
13. Elliott, D., Huizinga, D., Menard, S. (1989). *Multiple problem youth: Delinquency, substance abuse, and mental health problems*. New York: Springer-Verlag.

14. Farrell, A., Danish, S., Howard, C. (1992). Relationship between drug use and other problem behaviors in urban adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, 705-712.
15. Fosco, G. M., Stormshak, E. A., Dishion, T. J., & Winter, C. E. (2012). Family relationships and parental monitoring during middle school as predictors of early adolescent problem behavior. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 41(2), 202-213.
16. Gifford-Smith, M., Dodge, K. A., Dishion, T. J., McCord, J. (2005). Peer influence in children and adolescents: Crossing the bridge from developmental to intervention science. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(3), 255-265.
17. Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, California: Stanford University Press.
18. Graber, J. A., Nichols, T., Lynne, S. D., Brooks-Gunn, J., Botvin, G. J. (2006). A longitudinal examination of family, friend, and media influences on competent versus problem behaviors among urban minority youth. *Applied Developmental Science*, 10(2), 75-85.
19. Griffin, K., Botvin, G., Scheier, L., Diaz, T., Miller, N. (2000). Parenting practices as predictors of substance use, delinquency, and aggression among urban minority youth: moderating affects of family structure and gender. *Psychology of Addictive Behaviors*, 14(2), 174-184.
20. Hirschfield, P. J., Gasper, J. (2011). The relationship between school engagement and delinquency in late childhood and early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 40 (1), 3-22.
21. Inhelder, B., Pijaže, Ž. (1978). Mišljenje u adolescenata. U Ž. Pijaže i B. Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta: Izabrani radovi* (str.45-58). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
22. Jessor, R., Donovan, J. E., Costa, F. M. (1991). *Beyond Adolescence: Problem Behavior and Young Adult Development*. New York: Cambridge University Press.
23. Kandel, D. B., Davies, M. (1982). Epidemiology of depressive mood in adolescents: An empirical study. *Archives of General psychiatry*, 39, 1205-1212.

24. Lahey, B. B., Van Hulle, C. A., D'Onofrio, B. M., Rodgers, J., Waldman, I. D. (2008). Is parental knowledge of their adolescent offspring's whereabouts and peer associations spuriously associated with offspring delinquency? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(6), 807-823.
25. Li, X., Mao, R., Stanton, B., Zhao, Q. (2010). Parental, behavioral, and psychological factors associated with cigarette smoking among secondary school students in Nanjing, China.
26. Maretić, E., Sindik, J. (2013). Agresivno ponašanje, zaštitini čimbenici i školsko postignuće učenika izvan i unutar sustava institucionalne skrbi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12, 43-62.
27. McCord, J. (1993). Problem behaviors. In S. Feldman & G. Elliott (Hrsg.), *At the Threshold* (pp. 414-430). Cambridge: Harvard University Press.
28. Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behaviour: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
29. Montada, L. (2002). Delinquenz. In R. Oerter & L. Montada (Hrsg.), *Entwicklungspsychologie* (S. 859-873). Weinheim: Beltz/PVU.
30. Najaka, S., Gottfredson, D., Wilson, D. (2001). A meta-analytic inquiry into the relationship between selected risk factors and problem behavior. *Prevention Science: The Official Journal of the Society for Prevention Research*, 2(4), 257-271.
31. Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
32. Opačić, G., Kos, G. (1987) *Pokušaj identificiranja faktorske strukture nekih aspekata porodične interakcije*. Dani psihologije u Zadru, vol. 4, 61-71.
33. Pettit, G. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E., Criss, M. M. (2001). Antecedents and behavior-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early adolescence. *Child Development*, 72, 583-598.
34. Popović-Čitić, B. (2012). Vežanost za školu kod učenika koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11, 547-564.

35. Reinke, W. M., Eddy, J. M., Dishion, T. J., Reid, J. B. (2012). Joint trajectories of symptoms of disruptive behavior problems and depressive symptoms during early adolescence and adjustment problems during emerging adulthood, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, 1123-1136.
36. Scaramella, L., Conger, R., Spoth, R., Simons, R. (2002). Evaluation of social contextual model of delinquency: a cross-study replication. *Child Development*, 73(1), 175-195.
37. Shek, D. L. (1997). The relation of parent-adolescent conflict to adolescent psychological well-being, school adjustment, and problem behavior. *Social Behavior and Personality*, 25(3), 277-290.
38. Snyder, J., Schrepferman, L., McEachern, A., Barner, S., Johnson, K., Provines, J. (2008). Peer deviancy training and peer coercion: Dual processes associated with early-onset conduct problems. *Child Development*, 79(2), 252-268.
39. Steinberg, L. (1987). Impact of puberty on family relations: Effects of pubertal status and pubertal timing. *Developmental Psychology*, 23, 451-460.
40. Steinberg, L. (1996). *Adolescence*. New York: McGraw-Hill.
41. Steinberg, L., Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110.
42. Voydanoff, P. (2004). Work, community, and parenting resources and demands as predictors of adolescent problems and grades. *Journal of Adolescent Research*, 19(2), 155-173.
43. Wetzels, P., Enzmann, D., Mecklenburg, E., Pfeiffer, C. (2001). *Jugend und Gewalt: Eine repraesentative Dunkelfeldanalyse in Muenchen und acht anderen deutschen Staedten*. Baden-Baden: Nomos.
44. Williams, J. M., Dunlop, L. C. (1999). Pubertal timing and self-reported delinquency among male adolescents. *Journal of Adolescence*, 22, 157-171.
45. Wissink, I. B., Deković, M., & Meijer, A. (2006). *Journal of Early Adolescence*, 26(2), 133-159.
46. Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Lepojević, M. (2011). Prevalencija i razvoj poremećaja ponašanja u detinjstvu. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10, 725-742.

BEHAVIORAL PROBLEMS AND THEIR CORRELATES IN ADOLESCENCE: LONGITUDINAL STUDY

Irena Stojković, Sanja Dimoski, Fadilj Eminović
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

This paper presents findings of a one-year follow-up longitudinal study of problem behaviors and their correlates. The sample included 494 pupils in the fifth, the sixth and the seventh grade of elementary school in the first wave of data collection, and 269 of them participated in the second wave. It was found that problem behaviors increase in frequency with age. Boys express higher levels of problem behaviors than girls. Statistically significant predictors of concurrent problem behaviors are conflict with parents, peer pressure to accept socially *disapproved* behaviors, negative school experience and excessive control by father. The longitudinal findings that problem behaviors predict negative school experience one year later, when controlled at the initial levels of school experience, and that excessive control by father and peer pressure predict problem behaviors one year later, when controlled at the initial level of problem behaviors, suggest bidirectional influence between problem behaviors and their correlates.

Key words: problem behaviors, adolescents, parent-child relationship, school, peer relations.

Primljeno: 10.8.2013.

Prihvaćeno: 6.11.2013.